

RADOVI Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	1	203—210	1 slika	Varaždin 1986.
--	---	---------	---------	-------------------

UDK 93/99,726.7(497.13)

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper

MIRKO MARKOVIĆ

KULTURNO-POVIJESNI FENOMEN STARE LEPOGLAVE

DAS KULTUR-HISTORISCHE PHÄNOMEN DER ALTEN LEPOGLAVA

This article talks about the origin and the cultural-historical meaning of the monastery Lepoglava in the southwestern Croatia. The Croatian ban (civil governor) Ivaniš Korvin ordered about 1490. to restore the older medieval monastery, which had been ruined and burnt by the Turks. This monastery was the place where the monks Paulines lived, who had opened a high school there, used for the education of a great number of our intellectuals, before the Zagrabian University was established. Most of those intellectuals became well-known writers or artists later on. The monastery was closed in 1786., during the time of the educational actions ordered by the emperor John II.

Kulturni fenomen stare Lepoglave traži svoje tumačenje i zato je sasvim normalno da se danas pitamo koji su uzroci usloveli i pomogli da se na prostoru sjeverozapadne Hrvatske formirao i održavao jedan tako rani i istaknuti kulturni centar. Ovo pitanje može se donekle proširiti na razmatranje uzroka koji su širi lepoglavski kraj u naseobinskom pogledu učinili toliko atraktivnim. Naime, na prostoru između Ivančice, Maceljske i Ravne gore nanizao se popriličan broj starih gradina i naselja, pa se pričinja kao da su na tom dijelu naše zemlje ljudi obitavali radije nego u ostalima.

Gledajući sa stanovišta naše kulturne prošlosti za lepoglavski kraj važno je uočiti njegove geografske prednosti u odnosu na širi okolni krajolik. Prednosti tog kontaktnog položaja na dodiru dviju različitih sredina čini se da su tu zapazili već paleolitski ljudi. Oni su na širem prostoru između Ravne gore i Ivančice upravo i

Zavod za etnologiju Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Matičina 2, YU—41000 Zagreb.

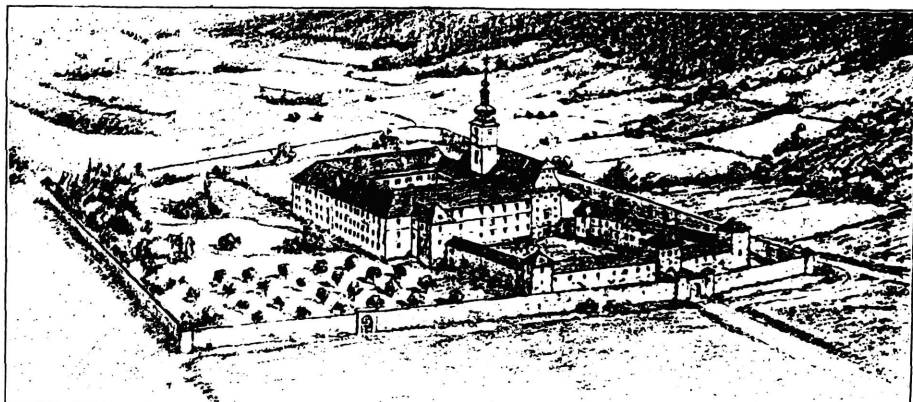
mogli opstojati, jer su imali na raspolaganju dva prilično različita prirodna ambijenta. S jedne strane mogli su koristiti stare gorske masive i njihove pećine kao svoja zakloništa, a s druge strane imali su pred sobom otvorene prostrane nizine koje su svojom osebnom florom i faunom pružale sasvim drugačije mogućnosti života.

U neolitiku, kada su ljudi počeli živjeti sesilnim načinom privređivanja i od kada su se počeli zanimati poljoprivredom, kontaktni geografski položaj doline Bednje dobiva još zapaženiju prednost. Tada je nizinski kraj oko njezina toka postao nova životna sredina neolitskih ljudi, a brdski okolni krajevi dopunski prostori odakle su se dobivali samo poneki egzistencijalni produkti. Iz svega toga slijedi da je lepoglavski kraj već od prahistorijskih vremena imao svoje lokalno-geografske prednosti u odnosu prema ostalim susjednim krajevima. Njegova prednost u razdobljima predhistorije očituje se u kontaktnom smještaju između krajnjih ogranaka Alpa na zapadu i prostrane Panonske nizine prema istoku i sjeveru. Zato danas na tom prostoru i nailazimo na toliko učestale tragove predhistorijskih ljudi, jer su tu u ono doba bili optimalni uslovi za njihov opstanak.

Kada su se životni tokovi tijekom prohujalih milenija izmijenili i kada su za vrednovanje nekoga kraja počeli važiti drukčiji kriteriji, lepoglavski kraj počinje ustupati svoje prednosti susjednim krajevima bližim dravskoj nizini. U antičko doba južni rub dravske nizine postaje sve atraktivniji kraj za naseljavanje, jer je tim smjerom vodio važan prometni put od Poetovija za Mursu. Zatvoren bednjanski kraj ostao je tada po strani od postojećih rimskih putova. Stoga je i razumljivo da je njegovo značenje spalo na uže lokalne razmjere. Njegova tadašnja zatvorenost bila je definirana specifičnim tokom rijeke Bednje i rasporedom gorskih kosa oko njezine doline. Sjevernu fasadu toga prostora zatvaraju šumoviti ogranci Ravne i Maceljske gore, a južnu dosta izduženi greben Ivančice. Dolina gornje Bednje ima karakter zatvorene kotline omeđene sa sviju strana gorskim zemljištem. Gornji tok rijeke Bednje nakon svoga silaska u zavalu kod Lepoglave teče kotlinastim dnom, koje je očito u kasnoj fazi pliocena bilo osrednje veliko jezero. Reljefna prečaga kod Stražnjevca onemogućila je Bednji da tamo najkraćim putem dođe do Drave, već se ona morala probijati dalje kroz prirodne sutjeske i skretati daleko prema istoku. Zbog toga je lepoglavski kraj prirodno zatvoren i kao takav dočekao je i srednji vijek.

S dolaskom Hrvata na ovo područje dolazi do krupnih etničkih promjena, ali i do stapanja novodoseljenog i starijeg stanovništva. Pojednosti iz tih faza ranog srednjeg vijeka malo su nam poznate, jer se povijesni izvornici za lepoglavski kraj počinju javljati istom od kraja 13. stoljeća. U to doba se feudalizam u Hrvatskoj ubrzano širi. Oko doline gornje Bednje javljaju se utvrđeni gradovi, koji se redovito nalaze u posjedu hrvatsko-ugarskih feudalaca. Za mnoge od tih gradina neznamo danas ni tko ih je dao sagraditi. Pi-

sani dokumenti o njima javljaju se najčešće istom pod kraj srednjega vijeka. Tako i za lepoglavski kraj doznajemo prilično kasno da su njime gospodarili grofovi Celjski. Oni su ispod gore Ivančice na brdu Kamenici imali svoj kaštel, a nešto niže na brdu Gorici održavali su kao zadužbinu kapelu sv. Ivana. Koliko se zna kaštel na Kamenici darovao je 1398. godine kralj Žigmund svome tastu Hermanu II Celjskom. Tako su Celjski došli u posjed lepoglavskog kraja. Prije njih imali su ovdje svoje posjede plemići od Bebeke. Jedan od članova spomenute feudalne porodice imenom Emerik, bio je u doba borbi za kraljevsko prijestolje na strani Ladislava Dračkoga. Zbog toga je kasnije, nakon pobjede kralja Žigmunda, pao u nemilost novoga kralja. Emeriku Bebeku bijahu tada zaplijenjeni svi njegovi posjedi, a vlasništvo nad njima pripalo je kralju. Kasnije je kralj Žigmund posjede Bebeke poklonio Hermanu Celjskom, a on je njima pridodao i neke susjedne. Tako je Hermanovo vlastelinstvo obuhvaćalo zemlje od Koprivnice na istoku do štajerske granice na zapadu. U njega su prema tome spadali svi današnji krajevi Hrvatskog zagorja.

Sl. 1. Lepoglavski samostan u vrijeme dokinuća njegova.
Po starom crtežu narisao prof. dr. Branko Šenoa.

Herman II Celjski podigao je doskora, vjerojatno oko 1400. godine, na zgodnom mjestu uz Bednju osrednji samostan sa crkvom. U novopodignuti samostan naselio je pavline, crkveni red tzv. pustinjača, za koje se smatra da ga je u 12. stoljeću osnovao ostrogonski biskup Euzebije. Uzor spomenutom redu bijaše sv. Pavao pustinjač, a prva redovnička pravila sastavio je 1215. godine pečujski biskup Bartol. Prije dolaska u Lepoglavu pavlini su u Hrvatskoj imali tri samostana. Najstariji među njima bijaše onaj u Dubici ko-

ga je osnovao 1244. godine slavonski vojvoda Koloman. Od 1247. godine pavlini su dobili svoj samostan u Remetama kraj Zagreba, a od 1376. godine postoji njihov samostan u Čakovcu u Međimurju. Prema tome Lepoglava bijaše prema starini njihov četvrti samostan u Hrvatskoj. Roberto Kauk, dobro upućeni povjesničar Lepoglave pripovijeda, da njezin naziv potječe od pavlina, koji su se zbog svojih bijelih haljina i sjedih bradatih glava domaćem pučanstvu pričinjali kao »lepe glave«. Prema drugima naziv mjesta potječe od lokaliteta Lepe glave, kako se navodno nazivala današnja Kamenica ili brdo Gorica. Svakako je karakteristično da su na širem području Lepoglave prošireni toponimi koji naglašavaju sv. Ivana kao zaštitnika toga kraja. U sklop primjera ove vrste spada i naselje Ivanec te gora Ivančica. Ovi toponimi imaju svoje podrijetlo iz vremena kada su na tom prostoru prije pavlina obitavali redovnici ivanovci. Ove redovnike doveo je u Hrvatsku vojvoda Andrija brat kralja Emerika i to još u 12. stoljeću. Ivanovci su na sjevernim pristrancima Ivančice imali svoje posjede na kojima su počela nastajati nova naselja. Tako je nastao i Ivanec, a i gora u njegovom zaleđu dobila je svoj naziv, jer su ivanovci na njoj imali svoje šume. U kasnom srednjem vijeku Ivančica nije bila pusta gora. Na njezinim vrhovima bilo je također nekoliko zidanih gradina. Među njima osobito se prema svom slikovitom položaju isticao Oštrc. Spominju ga suvremene isprave od 1330. godine u posjedu Gissingovaca, dok ga kasnije susrećemo u posjedu grofova Celjskih. Poslije su na Oštrcu držali svoje kaštelane Jan Vitovac i Ivan Korvin, a nakon njih gradom su upravljali Keglevići. Na nešto nižem ispunu Ivančice, na njezinoj južnoj strani, nalazio se grad Belec, koža spominju isprave od 1334. godine. Najprije je bio u posjedu grofova Sanack, zatim su ga posjedovali Gissingovci i Gjulaji. U 17. stoljeću nosili su Turoczy u svom plemićkom naslovu dodatak *de Beletz*. Srednjovjekovni grad na Ivančici bijaše i Pusti Lobor od koga danas ima tek neznatnih tragova. Nekoć je to bio jaki grad u posjedu grofova Celjskih. Sličnih gradina naokolo Lepoglave bilo je još i svaki od njih bijaše središte feudalnog vlastelinstva. Obično su u podgrađima tih gradina živjeli feudalni podanici, koji su bili obavezni da rade i privređuju u korist svojih feudalnih gospodara. Takvi feudalni gospodari bili su i lepoglavski pavlini. Njima je Herman II Celjski još za života poklonio posjede Sestrunc, Budin, Prugu, Sv. Đurađ, Bulišinec, Očuru i Gredu. Na suprotnoj strani Ivančice imali su kao posjede Veternicu, Krepičevce i Kuzmince.

U starijoj kronici Lepoglave zbio se negdje oko 1490. godine veliki požar, koji je u znatnoj mjeri oštetio samostan i crkvu. Nakon ove katastrofe kao novi mecena Lepoglave javlja se Ivan Korvin sin kralja Matijaša. On je na istom mjestu dao sagraditi novi samostan sa crkvom, a čitav samostanski kompleks dao je okružiti zidanim bedemima sa kulama na uglovima i obrambenim jarcima. Zbog dobroćinstva koja je Ivan Korvin stekao za Lepoglavu, pavlini su ga nakon njegove smrti pokopali u svojoj crkvi. Na spomen-

ploči na Ivanovom grobu stoji da je umro 12. listopada 1504. godine i da je tu ploču dao podići Ivan od grada Gjula. Udovica Ivana Korvina darovala je doskora pavlinima još neke posjede. Tom prilikom dobili su oni Veliku, Bratilovec, Krastenic, Dvorec, Zabrežje i Brezovec.

Ubrzo nakon toga izrasta Lepoglava u ugledno i kulturno središte čitave sjeverozapadne Hrvatske. Mnogi hrvatski i ugarski velikaši toga vremena davali su lepoglavskom samostanu vrijedne zadružbine od velike novčane i umjetničke vrijednosti. Na taj način počeo se samostan pretvarati u riznicu svakovrsnih umjetničkih i drugih predmeta. Napose se isticao obiljem skupocjenog crkvenog ruha, zlatnoga crkvenog posuđa, relikvijara, knjiga, rukopisa i sl. Lepoglavski povjesničar B. Kauk spominje da je u samostanskoj riznici poviše sakristije bilo dragocjenosti i umjetnina koje su se mogle mjeriti sa najčuvenijim tadašnjim zbirkama po samostanima zapadne Evrope. Među izuzetnim rijetkostima spominje skupocijeni plašt kralja Matijaša, brojne zlatne kaleže i pokaznice urešene s draguljima, crkveno ruho vezeno zlatom i protkano tisućama zrnaca bisera i sl. Inventar tih dragocjenosti osobito se povećao u godinama kada su Turci zauzimali Slavoniju. Tada je general pavlinskoga reda Stjepan Trnavić naredio da se iz slavonskih samostana prenesu u Lepoglavu sve umjetnine i predmeti od zlata kako nebi pali u ruke Turaka.

Međutim, pravo značenje tadašnje Lepoglave nije se sastojalo u bogatstvu mrtvoga blaga njezine riznice, već u njezinim živim ljudima, redovnicima. Bijahu to sve redom vrlo učeni ljudi, veliki poznavaoči i ljubitelji knjiga te lijepih umjetnosti. Oni su u svom samostanu osnovali prvu srednju školu u Hrvatskoj, koja je tamo djelovala prije nego što su sličnu školu otvorili isusovci u Zagrebu. Lepoglavska srednja škola preobrazila se doskora u fakultet na kome se izučavala filozofija i bogoslovlje. U tu visoku školu, tada jedinu u čitavoj Hrvatskoj, dolazili su mladići iz čitave sjeverozapadne Hrvatske i susjedne Štajerske. Lepoglavski profesori bijahu čuveni učenjaci svoga vremena, autori mnogih uglednih djela koja su se izučavala diljem čitave Evrope. Lepoglavski fakultet imao je carski privilegij prema kojem je imao pravo podjeljivati akademske naslove sve do doktorata. Od lepoglavskih profesora koji su stekli glas vrsnih stručnjaka u znanosti, treba posebno naglasiti povjesničare Andriju Eggerera, Ivana Krištolovca i Nikolu Bengera. Od leksikografa takav su glas stekli Ivan Belostenec i Andrija Mužar, a kao bibliotekarski stručnjak i crkveni pisac isticao se Gašpar Malečić. U Lepoglavi je živio i radio i Josip Bedeković autor čuvenog djela *Natale solum* koji je u svoje doba uživao glas evropskog autoriteta. Među lepoglavskim pavlinima bilo je i pravih umjetnika, posebno slikara. Među njima isticalahu se Ivan Ranger, Tomo Jurjević, Pavao Belina, Pavao Riedl i dr. Općenito se može reći da je Lepoglava kroz gotovo tri stoljeća bila značajno središte hrvatske prosvjete, znanosti i umjetnosti. Tu su djelovali i živjeli mnogi na-

ši ljudi, koji su se svojim radom i djelima uključili u vrhunske stručnjake svog vremena. To je veliki domet stare Lepoglave koji zaslužuje najširu pažnju i u tom se upravo i sastoji izuzetno povijesno i kulturno značenje toga fenomena.

O tome kako je Lepoglava počela nazadovati i kako je carskom odlukom Josipa II 1786. godine dokinuta, ovdje nije potrebno približe govoriti. Ti događaji su dobro poznati i oni idu u red onih kretanja u 18. stoljeću s kojima je kod nas obilježen prodor evropskog prosvjetiteljstva. Pozitivnost toga procesa dovođena je još početkom našega stoljeća u pitanje, no danas znamo da svaki napredak traži i neminovne žrtve. Zato za staru Lepoglavu možemo danas reći da je ona davala svoj doprinos hrvatskoj kulturnoj prošlosti upravo u vremenu kada je to bilo izuzetno važno i potrebno. Nastala na tlu na kome su već predhistorijski ljudi prepoznavali njegove vrednote, Lepoglava je i u srednjem vijeku pronašla za sebe optimalnu poziciju. Povučena od nemirnih prometnih pravaca, uspjela je da se razvija u tiho prebivalište redovnika pustinjača, koji su upravo u ovdašnjoj osami imali idealnu mogućnost da se bave knjigama, znanošću i umjetnošću. I dok su naši stariji kulturni centri u Slavoniji tijekom 16. i 17. stoljeća pali pod vlast Turaka i na taj način posve opustjeli, Lepoglava u isto doba proživljava svoj zlatni vijek. Mnoge okolnosti išle su joj na ruku upravo u vremenu dok su drugi stradavali. Kada je višom silom Lepoglava zaključila svoju historijsku misiju, javljaju se novi uslovi da se na drugim mjestima nastavi ono što je u njoj započeto. Stoga se danas pokazuje kao neminovno da kulturni fenomen stare Lepoglave treba studirati u njegovom najširem kontekstu, jer ćemo samo na taj način približiti sebi i svijetu veliku spoznaju da smo i mi bili sudionici u najprogresivnijim stvaralačkim kretanjima prošlosti zbog kojih se danas opravdano ponose mnogi evropski narodi.

VAŽNIJA LITERATURA

- Adamček J., Trakošćansko vlastelinstvo. Časopis »Kaj«, god. 5, br. 11, Zagreb. 1972.
- Bedecovich J., *Natale Solum magni ecclesiae doctoris s. Hieronimi in ruderibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historicorum et geographicorum opinionibus ac brevis illyricanae chronologiae adiumento exutum, atque cum vita eiusdem purpurati Dalmatiae. Neostadii Austriae 1752, vol. I & II.*
- Belostenecz I., *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aearium, plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate illyrico delictis illustratum, et peculiariter Illyriorum commodo apertum. Zagrabiae 1740, vol. I & II.*
- Benger N., *Annalium eremicoenobiticorum s. Pauli primi eremitae. Possonium 1743.*
- Benger N., *Memoriale necrologicum seu syllabus fratrum defunctorum provinciae Croaticae ord. s. Pauli (Rukopis u Nac. i sveuč. knjižnici u Zagrebu).*
- Benger N., *Synopsis historico-chronologica monasterii Lepoglauensis ordinis s. Pauli I eremitaе provinciae Croato-Slavonicae (Rukopis u arhivu JAZU u Zagrebu).*

- Dočkal K., Građa za povijest pavlinskih samostana u Hrvatskoj (Rukopis u arhivu JAZU u Zagrebu).
- Eggerer A., *Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae eremicoenobiticorum ordinis fratrum eremitorum sancti Pauli primi eremitaе*. Vienne 1663.
- Extractus actorum aboliti Paulinorum monasterii Lepoglavensis (Rukopis u Arhivu Hrvatske u Zagrebu).
- Govedić V., Lepoglavske varijacije. Hrvatsko jedinstvo, god. 4, br. 128, Varaždin 1940.
- Horvat A., Između gotike i baroka. Zagreb 1975.
- Jurišić G., Konzervatorski radovi na pavlinskom samostanu i crkvi u Lepoglavi. Zbornik zaštite spomenika kulture, sv. 4—5, Beograd 1953/54.
- Karaman Lj., O umjetnosti Srednjega vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, Historijski zbornik, Zagreb 1948.
- Kauk R., Povijest paulinskoga samostana i sadašnje kr. zemalj. kaznione u Lepoglavi. Vukovar 1895.
- Klaić Vj., Osnutak manastira Lepoglave i povjest njegova u XV stoljeću (1400—1495). Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, sv. 10, Zagreb 1908.
- Klaić Vj., Najstariji domaći doktori filozofije i teologije u Hrvatskoj (1674—1771). Hrvat, god. 5, br. 1122, Zagreb 1923.
- Krapac I., Samostan lepoglavski. Historička crta. Iz Zagrebačkog katoličkog lista br. 17, 18, 19 i 20, Zagreb 1870.
- Krisstolovecz I., De origine ordinis S. Pauli I eremitaе. Roma 1701.
- Kučenjak M., Nešto iz urbarija pavlinskoga samostana u Lepoglavi. Katolički list, god. 68, br. 2, Zagreb 1917.
- Kukuljević I., Berieht über einige Bau-Denkmale Kroatiens. Aus Agramer Zeitung, Jahrg. 32, Nr. 33, 34, 35, 36, 37. Agram 1857.
- Laszowski E., Grad Lobor. Povjesne crte. Prosvjeta, god. 13, br. 21, Zagreb 1905.
- Laszowski E., Gradina Oštrc u Zagorju. Prosvjeta, god. 20, br. 7/8, Zagreb 1912.
- Laszowski E., Grad Belec. Hrvatska prosvjeta, god. I, br. 1, Zagreb 1914.
- Mađarić V., L'ancien couvent des frères paulins et l'église de Lepoglava. Bulletin de l'Institut royal du Patrimoine artistique, vol. XV, Bruxelles 1975.
- Malez M., Paleolit Velike pećine u Ravnoj gori u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Arheološki radovi i rasprave JAZU, knj. 4/5, Zagreb 1967.
- Malez M., Die Höhle Vindija — eine neue Fundstelle fossiler Hominiden in Kroatien. Bull. scientifique, Sec. A 20, Zagreb 1975.
- Malez M., Populacije neandertalaca i neandertalcima sličnih ljudi u Hrvatskoj. Krapinski pračovjek i evolucija hominida, izd. JAZU, Zagreb 1978.
- Messner Sporčić A., Lepoglava. Crte iz prošlosti i sadašnjosti. Iz Vrhbosne god. 39, br. 3, 6 i 7, Sarajevo 1925.
- Mirković M., Slikarstvo lepoglavskih pavlina. Časopis »Kaj«, god. XII, Zagreb 1979.
- Szabo Gj., Spomenici kotara Ivanec. Vjesnik Hrv. arheološkog društva, NS, sv. 14, Zagreb 1915—19.
- Szabo Gj., Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb 1920.
- Szabo Gj., De profundis. Nestanak pavlina i sudbina Lepoglave. Jutarnji list, god. 25, br. 8824, Zagreb 1936.
- Szabo Gj., Kroz Hrvatsko Zagorje. Zagreb 1939.
- Saban L., Pogled u prošlost Ivanca. Ivanečki kalendar za 1977. g.
- Tkalčić I. Kr., O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah. Rad JAZU, knj. 93, Zagreb 1888.

DAS KULTUR-HISTORISCHE PHÄNOMEN DER ALTEN LEPOGLAVA

In diesem Beitrag wird die Entstehung und kultur-historische Bedeutung des Klosters Lepoglava in Nordwestkroatien kurz geschildert. Das ältere mittelalterliche, um Jahr 1480 von Türken verwüstete und verbrannte Kloster wurde vom kroatischen Ban Ivaniš Korvin wieder hergestellt. Die im Kloster lebenden Pauliner eröffneten hier eine Hochschule, die erste Hochschule im damaligen Kroatien. Viele ehemaligen Schüler der Lepoglava-Hochschule befassten sich später mit der Wissenschaft, Literatur und Malerei. Manche kroatische Adligen gaben dem Kloster in Lepoglava wertvolle Stiftungen, demzufolge verwandelte sich das Kloster allmählich in die Schatzkammer verschiedener wertvollen Bücher und Kunstwerke. Das Lepoglava-Kloster gab seinen Beitrag der kroatischen kulturellen Vergangenheit gerade in der Zeit, wann es ausserordentlich wichtig und notwendig wurde. Im Jahre 1786, infolge der Anordnung des Kaisers Joseph II, wurde das Kloster mit der Hochschule geschlossen. Am Ende des Beitrags wird die wichtigste Rolle der alten Lepoglava in der Kulturgeschichte Kroatiens betont. Unserem Lande gab sie den intellektuellen Kader in der Zeit vor der Eröffnung der Universität in Zagreb. Es bedeutet, dass damals auch bei uns, ebenso wie in vielen anderen europäischen Ländern progressive Bestrebungen auf dem wissenschaftlichen, literarischen und künstlerischen Gebiet stattgefunden haben.